

FATABUREN

Nordiska museets och Skansens årsbok

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK

1966

Redaktion:

GÖSTA BERG · HANS HANSSON

SAM OWEN JANSSON · SKANS TORSTEN NILSSON

Redaktionssekreterare: Ernst-Folke Lindberg

*Omslagets färgplansch återger C. P. Mazers porträtt av
C. J. L. Almqvist. Det är i Nordiska museets ägo.*

Tryckt hos Svenska Reproduktions AB, Stockholm 1967

ANTIKVITETER TILL VARDAGS

Den serie tillfälliga utställningar som vintern 1965—66 anordnades på Nordiska museet under samlingsrubriken »Antikviteter till vardags» hade i flera avseenden karaktär av experiment. Innehållsmässigt var serien ett svar på en mängd förfrågningar, främst från de frivilliga bildningsorganisationerna, som önskade att museet skulle medverka till att sprida upplysning om de viktigaste grupperna av »auktionsgoods».

I görligaste mån använde man sig av samma yttre ram för seriens alla utställningar. Därigenom sparades både tid och kostnader, och intervallen mellan utställningarna kunde minskas till ett minimum. Varje utställning skulle pågå endast tre veckor. Den snabba rytmen, menade man, skulle hålla allmänhetens intresse vid liv hela tiden.

Största avseende fästes vid informationen. Personal fanns alltid tillgänglig för visningar och besvarande av frågor. Besökare fick medtaga föremål för att utan särskild kostnad få dem undersökta och bestämda till tid, tillverkningsort, mästare m. m. Där emot gavs inga prisvärderingar.

Utställningarna uppmärksammades mycket i dags- och veckopressen, kanske delvis beroende på att serieuppläggningsen var en nyhet. I radion ägnades inte mindre än sex olika programinslag åt olika avsnitt av serien.

Utställningsserien startades i mitten av november. Vid denna tidpunkt brukar höstsäsongen för museerna anses vara avslutad. Emellertid visade publiksiffrorna att de olika försöken varit framgångsrika. Nordiska museet har aldrig tidigare haft så höga publiksiffror under denna årstid. Serien får en fortsättning under våren 1967.

Här följer en redogörelse för de olika utställningar som serien hittills innehållit.

Tallrikar från svenskt 1800-tal

12 nov.—5 dec.

Utställningen omfattade närmare 300 föremål huvudsakligen ur museets egna samlingar. En kompletterande grupp hade inlånats från Gustavsbergs fabriksmuseum, och Tekniska Museet hade lika välvilligt ställt till förfogande en svit föremål illustrerande tallriksjutning, stämpling och tryckdekorering. Vidare hade ett mindre antal föremål inlånats från fyra privata ägare.

Utställningen visade ett urval ur Rörstrands och Gustavsbergs 1800-talsproduktion. Dessa två företag dominerade helt den svenska marknaden på servisporslinets område och det föll sig därför naturligt med denna begränsning. Rörstrands fabrik i Stockholm hade grundats redan 1726, Gustavsbergs porslinsfabrik på Wärmdön utanför Stockholm etablerades 1827. De svenska fabrikerna, som sinsemellan var arga konkurrenter, mötte under långa perioder en ofta överväldigande konkurrens av importvaror från främst England och senare under århundradet från Frankrike och Tyskland.

Utställningen sökte i första hand presentera tallrikar och tallriksmönster så som de såg ut i Sverige under 1800-talet och den formade sig till en exposé över smakens växlingar speglade i svenskt servisporslin. Trots flera försök med nationella motiv präglas de svenska servisdekorerna av stor osjälvständighet och redovisar ett starkt beroende av kontinentala, främst engelska, förebilder.

För att visa hur mönster och dekorer varierades efter föremålstyper medtogs på utställningen ett antal matserviser från olika tider liksom te- och kaffeserviser och tvättporslin. Vidare beskrevs tekniken vid framställning av tallrikar samt det invecklade förfarandet vid tryckdekorering. Olika typer av stämplat, deras be-

1. »Tallrikar från 1800-talet», den första utställningen i serien *Antikviteter till vardags*.

tydelse och datering redovisades. En avdelning med dock- och miniatyrporslin avslutade utställningen.

Utställningen gav vidare möjlighet för besökarna att själva känna på ett antal tallrikar av olika porslinsmassor och kvalitéer och att själva studera dekor och stämpling. Intresserade kunde medtaga egna tallrikar för att få hjälp med att bestämma namn på mönster och modeller, tillverkningstid etc. Detta var för svenskt vidkommande i stor utsträckning möjligt genom museets dekorregister över Rörstrands och Gustavsbergs produktion under åren 1860—1940. Vidare hade ordnats så att mer svårbestämda föremål kunde inlämnas för närmare undersökning, varvid senare

skriftliga svar avsändes. Drygt 200 personer utnyttjade denna möjlighet och lämnade in närmare 400 föremål av skiftande slag, huvudsakligen utländska pjäser och tidiga 1800-talstallrikar. Sammanlagt besvarades mellan två och tre tusen förfrågningar. Utställningskommissarie var amanuensen Bengt G. T. Nyström.

K o p p a r s a k e r

11 dec.—2 jan.

Huvudparten av de utställda föremålen var museets egna, vilka vanligen endast i undantagsfall är utställda. Ett fåtal var privatägda eller inlånade från Nya Systembolagets museum samt Vin- & Spritcentralens museum.

I princip var utställningen ordnad efter föremålens funktion t. ex. förvaring och servering av öl och brännvin, kokning och servering av kaffe och te. Åtskilligt utställningsutrymme upptogs av former för varma och kalla rätter samt bakverk, alltså gelé- och aladåbformer, kak- och puddingformer. Dessa hör ju till de tämligen få föremålstyper av koppar där både beställare och kopparslagare kunde låta sin formfantasi få ett visst spelrum eftersom man vid tillverkningen av dem ej enbart var bunden av deras funktion. Utställningssalens två stora fondmontrer innehöll kärl och redskap som använts vid matlagning i stor skala, t. ex. i slots- och herrgårdskök, bl. a. stora buljong-, fisk- och skinkkittlar, varierande typer av kastruller, stekkärl, lock, slevar m. m. Några montrer visade prov på olika slags signaturer och stämplar, såsom ägaremärken, mästarsignaturer och justerarestämplar. I en monter fick föremålen illustrera hur koppar, i synnerhet under 1700- och 1800-talen, använts som underlag för försilvring, förgyllning, målning och emaljarbete, i en annan hur detta material fått låna sina former av t. ex. laggkärl och glas eller silverpjäser.

Flertalet av de utställda föremålen tillhörde 1800-talet men även åtskilliga från 1700-talet och ett fåtal från 1600-talet hade tagits med för att belysa äldre tiders ornametik, form och teknik samt vissa föremålstyper, t. ex. kaffepannans, formutveckling.

2. Från utställningen »Kopparsaker». De flesta föremålen i denna monter har använts i köken på Tullgarn och Stockholms slott.

För att ge besökarna en föreställning om hur en kopparslagare arbetade, kompletterades de utställda föremålen med fotoförstoringar, bl. a. från ett kopparslageri i Mora, av en serie arbetsmoment vid tillverkningen av en trebent gryta. Vidare fanns det foton av kök från skilda miljöer — slott, herrgård, bondgård, torp samt från ett borgarhem i Stockholm — vilka visade den roll husgeråd av koppar spelade i forna tiders hushåll samt hur dessa föremål var arrangerade i kök och handkammare.

Det har länge funnits ett stort intresse för att göra en kopparutställning i Nordiska museet. Koppar är ett material som de senaste åren fått en ökad aktualitet. Man inte endast tar hand om och vårdar sina gamla ärvda kopparföremål utan ett stegrat intresse för koppar har på kort tid åstadkommit att priserna har stigit förbluffande högt. Samlarnas lust att veta mera om sina föremål, att känna till deras funktion, ålder etc. har de senaste åren allt tydligare återspeglats i deras förfrågningar och personliga besök på museet.

I samband med »Kopparsaker» inlämnades ca 170 föremål. De flesta var vanliga typer, såsom kastruller, kaffepannor, grytor, formar och bunkar, som gav ett genomsnitt av de kökskärl av koppar som brukade finnas i äldre svenska hushåll. Dock ingick bland de inlämnade kopparsakerna även en del sällsyntare såsom en tappkanna för öl, vilken gått i arv i minst tre generationer inom en prästsläkt från Västergötland, en liten panna med snås och träskافت, stämplad med Gustav IV Adolfs krönte monogram och använd i köket på Stockholms slott samt några tämligen ovanliga typer av kaffepannor.

Museets ateljé har fotograferat ett fyrtiotal av de inlämnade föremålen, huvudsakligen med tanke på stämplarna. Avdelningen för bostadsskick håller nämligen på att lägga upp ett register över kopparslagare- och justerarestämplar. Utställningskommissarie var intendenten Inger Bonge-Bergengren.

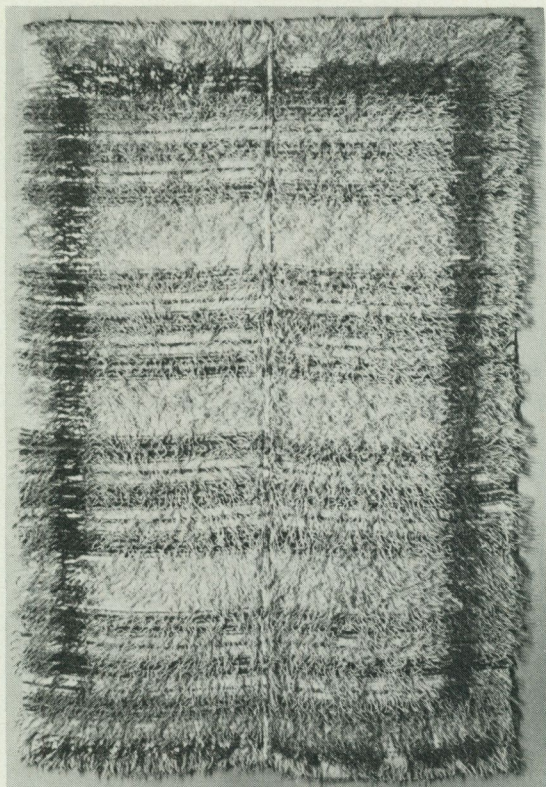
R y o r

5—30 jan.

I denna utställning visades ett urval ryor ur museets samlingar med tyngdpunkten lagd på slitryan. Så kallas de ryor, som använts som värmande täcken och som vid bäddningen vänts med nocksidan nedåt och haft den släta sidan, som numera betraktas som baksidan, synlig.

Mönstringen av slitryornas nocksida är enkel — vanligen geometrisk. Ofta har ena kortsidan en markering avsedd att utmärka den sida av ryan, som låg mot huvudgården. Markeringen är huvudsakligen gjord med motiv av olika slag såsom bokstäver och årtal, sicksacklinjer, kors och stjärnor och har ibland grupperats till bårder. I ryor från Öland och Uppland är denna ornering särskilt framträdande.

Ryans användning som täcke från medeltiden till 1800-talets slut belystes av ett antal arkivalier, bl. a. Gripsholmsinventariet från 1548. Flera arkivalier från 1600-talets början fram till år 1816 gav belägg för ryans användning i soldatutrustningen.

3. Rya från Lidhults sn, Småland. Bottenväv med varp av lingarn och inslag av hårgarn i vitt, brunt, gult och grönt. Nock av ullgarn i vitt, blått och ljusl rödgrått täcker ytan glest. (Inv. nr 144129.)

Tillverkningen av ryor har i regel skett i hemmen av husets eget folk. Handeln med ryor har framförallt bedrivits av gård-farihandlare från Västergötland. De ryor, som västgötarna sålt har inte alltid tillverkats i Västergötland utan även på andra håll. Under västgöta- respektive boråsetikett har de sedan saluförts framförallt i Norrland och Norge. Det var en glädje för museet att strax före utställningens öppnande med bistånd av Nordiska museets Vänner kunna förvärva en s. k. västgötarya.

Utställningen visade även ett prov på den bohuslänska ryatillverkningen. Bomull har brukats i flossan endast i Bohuslän. Materialet såldes i Göteborg som halvfabrikat och vidarearbetades i hemmen. Hamnstaden Göteborgs betydelse spåras även i mönstren, som är inspirerade av orientaliska mattor, vilka kan ha förts till Göteborg över Holland.

I enstaka bouppteckningar från tiden omkring 1700 upptages två typer av ryor med olika värden. De högre värderade ryorna benämnes ofta »sköna» eller »rosiga» och förekommer till en början i bouppteckningar från städer inom räckhåll för huvudstadens kulturinflytande. Dessa prydnadsryor förekommer först i högre ståndsmiljö och deras glansperiod ligger mellan 1730 och 1790. Så småningom återfinns de i bouppteckningar från Uppland, västra Västmanland, södra Dalarna, norra Södermanland och Östergötland samt från Norrland, västgötahandelns speciella avsättningsområde. Märkdukarnas och mönsterböckernas rika motivförråd har använts som förebilder. Det är möjligt att även den engelska flossavävnaden »Turkey work», vilken var inspirerad av turkiska mattor, har bidragit till utformningen av prydnadsryorna. En stolsklädsel i »Turkey work» och ett par märkdukar utställdes som förebilder till de prydnadsryor, som förekom på utställningen.

Utställningen gav klart belägg för att skönhetsvärdena i mönster och färgsammansättningar hos de enkla slittryorna uppskattades i hög grad av den nutida besökaren. Framstående konstkritiker behandlade dem också som det resultat av spontant estetiskt skapande de är och som gör dem till pärlor i den svenska textilkulturen.

Kommissarie för utställningen var intendenten Kerstin Sjöqvist.

Bric à brac

5—27 febr.

Bric à brac betyder på franska diverse småsaker. Ordet brac är besläktat med verbet brocauter som betyder att »köpa och sälja

4. *Bric à brac från 1800-talets mitt.*

kuriösa eller slumpmässigt hopkomna föremål». Enligt Svensk Uppslagsbok är bric à brac »diverse gammalt skräp, antika småsaker». För oss har bric à brac närmast kommit att betyda den speciella typ av »antika» småsaker som massproducerades under industrialismens tid för att pryda 1800-talets finrum. För att belysa bric-à-bracens konstindustriella bakgrund utställdes tillsammans med bric-à-brac-föremål en del prydnadsföremål av högre kvalitet, typiska för det senare 1800-talets smak.

Den nya borgarklass som växte fram med industrialismen var den främsta avnämaren av bric à brac. I det borgerliga finrummet stod en särskild möbel med hyllor, ateniennen, vars enda uppgift var att hysa vaser, figuriner, skålar och andra småsaker till minne av resor, personer eller utställningar.

I enklare hem i staden och på landet fyllde byrån samma uppgift som ateniennen. Utställningen byggdes upp kring två sådana möbler i de två fondmontrar som bildade utställningens blickfång, ateniennen i en borgerlig interiör från 1800-talets mitt, byrån i ett lantligt finrum från 1890-talet.

En förutsättning för den industriella massproduktionen av billiga prydnadsföremål var uppfinningen av en rad nya material. Både gjutjärn, pressglas och parian tillkom under förra hälften av 1800-talet, lagom att introduceras på Londonutställningen 1851. En avdelning av utställningen visade prov på bric à brac i dessa typiska 1800-talsmaterial.

Denna industriella massproduktion är i stort sett anonym. Sällan eller aldrig finns en signatur som anger fabrik eller ursprungsland. Mycket tillverkades inom landet men ännu mer importerades, främst från England och Tyskland. Man vet att biskvifigurer importerades i mängd från Tyskland och en viss typ av keramikfigurer från England (Staffordshiregoods). Dessa två grupper ägnades därför en särskild monter.

Av samma skäl är det svårt att mera exakt datera föremålen. Ett försök att bibringa åskådaren en uppfattning om »tidig» (1800-talets mitt) och »sen» (1800-talets slut) bric à brac gjordes i ett par montrar där man bl. a. såg hur 1850-talets porslin med sin fina gulddekor på vit botten skilde sig från det sena 1800-talets porslin med dess kraftiga polykroma dekor.

För datering och identifikation var en serie illustrerade svenska priskuranter och varukataloger från 1840—1910 — utlånade från Kungl. Biblioteket — av stort värde.

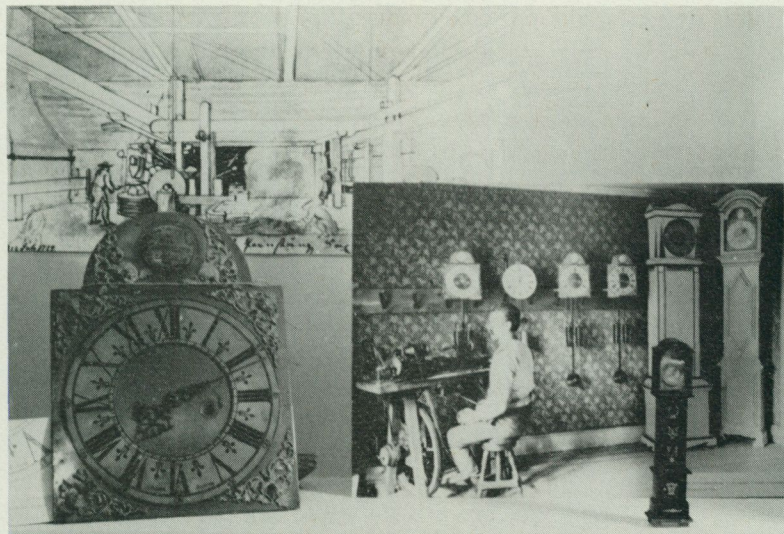
Huvudparten av de utställda föremålen — ca 250 — hade hämtats ur museets samlingar. Ett 20-tal hade lånats från privatpersoner. Svenskt Tenn bidrog med några exempel på modern bric à brac. Möjligheten att lämna in föremål för undersökning utnyttjades av ett 50-tal personer. Utställningens kommissarie var intendenten Eva Lis Bjurman.

Allmogemöbler

4 mars—3 april

Föremålsurvalet gjordes främst med hänsyn till de dagliga förfrågningar som Nordiska museet fått — och får — angående möbler och deras renovering.

Med den folkomflyttning som sker idag, växlar bostäder och bohus snabbt ägare och de stadsbor, som drar ut som sommartorpare, blir ägare till möbler som de kanske aldrig tidigare kommit i kontakt med. Allmogemöblernas intåg på antikvitetsmarknaden har kommit snabbare än kunskapen om hur man skall behandla dem.

5. En monter i utställningen »Allmogemöbler» med ett urverk signerat Polhammar och dockskåpsur av Stjärnsundstyp. I bakgrunden interiör från Stjärnsunds smedja vid 1700-talets början och foto av en urmakarverkstad kring sekelskiftet.

De möbler som finns i handeln idag, härstammar till större delen från 1800-talet och 1700-talets senare hälft. Under denna tid målade man sina möbler. De har endast sällan varit trävita och utställningen tillvaratog möjligheten att visa allmänheten att allmogemöbler är målade möbler. Vi ville vänja besökaren att acceptera en stark färgsättning, att hellre godtaga en sliten och skamfilad möbel än att renovera den för hårt. Framför allt ville vi varna för den typ av restaurering som består i att luta av och bona en möbel. Sentida övermålningar med lackfärg i tjocka lager vill man förvisso gärna avlägsna, men man måste besinna sig så att inte en eventuell underliggande rosmålning följer med på köpet.

Utställningen visade alltså möbler med bevarat originalmåleri men även skräckexempel på avlutade, påbättrade, bonade och nytillverkade föremål.

För att ge besökaren en hållhake för dateringen av hans ägodelar hade vi valt att utställa daterade ting. Den provinsiella särarten kunde endast ytligt beröras. Det produktiva Dalarna ägnades sålunda en egen vägg. En serie av karakteristiska ståndur demonstrerades två och två från sina respektive landskap.

Vidare ägnades en monter åt urmakeriet i Mora för att belysa storproduktionen i denna trakt och för att framhålla att varje ståndur ej är en »moraklocka»; det är vanligen endast urverket som härstammar från Mora.

Till besökarens orientering tillhandahölls en stencil med råd och oråd angående hemmarestaurering och tillhörande förteckning över litteratur om allmogemöbler. Utställningskommissarie var intendenten Maj Nodermann-Hedqvist.